

6. Сиза Н.П. Завдання суду в стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України / Н.П. Сиза // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. - № 2(10): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Choasp_2014_2_30.pdf

7. Яновська О.Г. Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві / О.Г. Яновська // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. - № 1. – С. 87-91.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одиссей, 2013. – 1104с.

9. Лукашкіна Т.В. Теорія доказів у кримінальному судочинстві: навч. посібник / Т.В. Лукашкіна, Л.М. Гуртієва. – Одеса: Фенікс, 2012. – 54 с.

10. Литвин О.В. Суд як суб'єкт доказування за новим КПК / О.В. Литвин // Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства: матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) / відп. за випуск д.ю.н. проф. Ю.П. Аленін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Юридична література, 2013. - С. 178-182.

11. Нор В. Всебічність, повнота й неупередженість встановлення обставин кримінального правопорушення: доктринальні підходи і нормативне регулювання за новим КПК України/ В.Т. Нор // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ХІХ звітної науково-практичної конференції. 7-8 лютого 2013 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2013. – С.358-360.

УДК 343.13

Дєєв М.В.,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
кримінального процесу та криміналістики
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДОКАЗУВАННЯ ЯК РІЗНОВИД ПРОЦЕСУ ПІЗНАННЯ

В статті розглядаються деякі аспекти доказування, що здійснюється у кримінальному провадженні, як різновиду

процесу пізнання, зокрема розмежовуються доказування та наукове пізнання, розкривається суть та склад доказування як пізнавального процесу.

Ключові слова: доказування, пізнання, аспекти доказування.

Уголовно-процессуальное доказывание как разновидность процесса познания. В статье рассматриваются некоторые аспекты доказывания, осуществляемого в уголовном производстве, как разновидности процесса познания, в частности разграничиваются доказывание и научное познание, раскрывается суть и состав доказывания как познавательного процесса.

Ключевые слова: доказывание, познание, аспекты доказывания.

Criminal procedural proof as a type of cognitive process. This article discusses certain aspects of proof in the criminal proceedings as a type of cognitive process, in particular the article distinguishes proving and scientific knowledge, describes core and structure of proof as cognitive process.

Keywords: proof, knowledge, aspects of proof.

Постановка проблеми. Кримінально-процесуальне доказування звичайно визначають як різновид процесу пізнання. Така гносеологічна характеристика означає, що пізнання в кримінальному судочинстві підпорядковане загальним гносеологічним закономірностям і, як будь-яка галузь пізнавальної діяльності, здійснюється за законами матеріалістичної теорії відображення [1, с. 287]. Тому **метою цієї статті** є дослідження співвідношення цих двох понять, а також встановити суть такого поняття, як кримінально-процесуальне доказування.

Аналіз дослідження даної проблеми. Співвідношенню понять "доказування" та "пізнання" як базисному, вихідному питанню в теорії кримінально-процесуального доказування приділено багато уваги та висловлено чимало думок з цього приводу. Над зазначеною проблемою працювали такі вчені,

В.Д. Арсенєв, А.Я. Вишинський, Г.Ф. Горський,
Ю.М. Грошевий, П.С. Елькінд, Л.М. Карнеєва, Л.Д. Кокорєв,
С.В. Курильов, М.М. Михеєнко, Ю.К. Орлов, А.Р. Ратінов,
Н.В. Сибільова, С.В. Слинько, М.В. Тертишник, В.С. Швирьов,
С.А. Шейфер, М.Є. Шумило, Н.А. Якубович та інші.

Виклад основного матеріалу. Хоча доказування і являє собою пізнання, ми вважаємо правильною думку про те, що існують певні особливості, які не дозволяють цілком ототожнювати доказування та пізнання, зокрема, пізнання наукове. Доказування у кримінальній справі (судове дослідження, судове пізнання, кримінально-процесуальне пізнання, кримінально-процесуальне доказування) має порівняно з науковим пізнанням наступні відмітні риси: процес доказування завжди обмежений певними строками, встановленими кримінально-процесуальним законом; у будь-якому випадку суб'єктові, який проводить дослідження, необхідно прийняти рішення у кримінальній справі; процес доказування детально регламентований законом і відбувається у відповідній процесуальній формі; проведення дослідження відбувається тільки певними, спеціально уповноваженими на те законом суб'єктами; під час такого дослідження як засоби дослідження використовуються лише ті засоби, які прямо передбачені законом або не суперечать йому; таке дослідження має місце завжди лише щодо закріпленого законом предмета пізнання, який є специфічним – ним є не закономірності розвитку природи та суспільства, а конкретні, юридично значущі факти дійсності. При проведенні доказування вирішуються як емпіричні, так і логічні завдання, але не вирішуються жодні теоретичні. А для наукового пізнання характерним є поєднання вирішення логічних, емпіричних та теоретичних завдань [2, с. 119]. Якщо так підійти до розгляду пізнання, здійснюваного в кримінальному процесі, то можна легко виявити вирішення в ньому як емпіричних, так і логічних завдань. Але тут відсутні й не вирішуються будь-які теоретичні завдання [3, с. 73], не пізнаються нові закономірності і не створюються наукові теорії, які їх пояснюють [4, с. 108]. А, отже, це свідчить про неприпустимість ототожнення кримінально-процесуального пізнання з науковим. Звичайно, і в

доказуванні у кримінальній справі застосовуються досягнення науки і техніки, загальні наукові положення. Але вони ніколи не є метою доказування, а виступають лише його засобом. Тому розробка таких положень, навіть якщо це робиться вченими-юристами, завжди знаходиться за межами доказування, здійснюється в ході наукової, а не процесуальної діяльності. Наприклад, наукові основи теорії ідентифікації розробляються вченими. Під час же розслідування конкретної справи на підставі цих положень встановлюється одиничний факт тотожності (людини, зброї тощо). У зв'язку з цим кримінально-процесуальне доказування можна визначити як різновид практичного пізнання (на відміну від теоретичного, яким є, наприклад, наукове пізнання) [5, с. 6]. З наведених причин пізнання, здійснюване в кримінальному процесі, не може розглядатися як наукове. Цей вид пізнання є особливим різновидом соціального пізнання, в результаті якого суб'єкт приходить до специфічного типу соціального знання, зумовленого особливостями об'єкта і процесуальними засобами його опанування. Це знання включає в себе як наукові елементи, оскільки в процесі розслідування і вирішення справи розкривається зміст кримінально-правових заборон, які є нормативним закріпленням наукових правових уявлень про певні суспільні відносини, так і елементи позанаукового знання, оскільки пізнається суть поодиноких соціальних явищ на основі емпіричних даних (доказів), однак у своєму практичному вираженні (вироку) вони злиті і становлять певну єдність [6, с. 28-29].

Стосовно того, чим по суті є кримінально-процесуальне доказування як процес пізнання, існує кілька точок зору. Відповідно до першої з них, процес доказування повністю тотожний звичайному процесу мислення [7, с. 225]. Але в такому разі повністю ігнорується той факт, що доказування в кримінальному процесі складається ще й з практичних дій слідчого, прокурора, суду, інших учасників процесу зі збирання та перевірки доказів. Протилежна точка зору взагалі не включає процес мислення до кримінально-процесуального доказування, оскільки доказування регламентується нормами права, а мислення підкоряється об'єктивним законам мислення, логіки,

які не можуть бути предметом правового регулювання [8]. І з цією концепцією ми не можемо погодитися, оскільки норми доказового права не встановлюють, не скасовують, не змінюють законів мислення та логіки, а, спираючись на них, встановлюють такий порядок процесуального дослідження обставин справи, який враховує об'єктивно існуючі гносеологічні закономірності. Існує і третя точка зору, з якою ми погоджуємося, відповідно до якої кримінально-процесуальне доказування як процес пізнання являє собою єдність практичної та розумової діяльності суб'єктів кримінального процесу [9, с. 14; 10, с. 11].

В теорії кримінально-процесуального доказування досить давно висловлена думка про те, що для повного розуміння характеру кримінально-процесуального доказування необхідно виділити в ньому дві сторони або аспекти: доказування як дослідження фактичних обставин, тобто діяльність відповідних органів та осіб по збиранню, перевірці та оцінці доказів, і доказування як логічне та процесуальне обґрунтування певної тези, твердження, висновків у справі [11, с. 112; 12, с. 206]. При цьому доказування тези, висновку завжди звернене до зовнішнього адресата, доказування ж в розумінні дослідження призначене перш за все для формування внутрішнього переконання власне того, хто пізнає [13, с. 157]. Доказування, яке здійснюється певним суб'єктом (наприклад, слідчим, прокурором), здійснюється ним не тільки "для себе", але й є таким, що спрямовується, адресується наступному суб'єктові, якомусь зовнішньому адресатові (наприклад, прокуророві, судові). Кінцевим же адресатом можна назвати суспільство в цілому. Тобто з'являється необхідність виділити в процесі кримінально-процесуального доказування таку діяльність, яка здійснюється, так би мовити, "для себе" (коли суб'єкт доказування з'ясовує всі необхідні обставини справи), та таку діяльність, що здійснюється "для інших" (коли вже отримані знання кладуться в основу обґрунтування, аргументації, які здійснюються з метою переконати наступного адресата доказування в правильності певних висновків, рішень). Вперше запропонував виділяти доказування "для себе" та доказування "для інших" А. Р. Ратінов [14, с. 107]. В його концепції

доказуванню "для себе" відповідала пізнавальна сторона доказування, а доказуванню "для інших" – посвідчувальна сторона доказування. Під останнім розумілася фіксація, документування отриманої інформації, логічне обґрунтування, аргументація зроблених висновків. Тобто фактично було запропоновано розрізняти доказування-пізнання та доказування-посвідчування.

В наступні роки ідея виділення складових елементів процесу доказування отримала свій подальший розвиток в радянській теорії кримінально-процесуального доказування. Зокрема, було запропоновано виділяти в доказуванні не тільки доказування-пізнання та доказування-посвідчування, а ще й доказування-обґрунтування [15, с. 88-94]. При цьому під доказуванням-пізнанням розумілася здійснювана в процесуальній формі діяльність відповідного суб'єкта зі встановлення фактів, обставин, які мають значення для правильного вирішення справи; під доказуванням-посвідчуванням – діяльність, яка протікає у встановленій процесуальній формі, з фіксування отриманих знань та посвідчення правильності такої фіксації; і під доказуванням-обґрунтуванням – діяльність з переконування наступних можливих чи обов'язкових адресатів доказування в істинності знань, які їм передаються.

У вітчизняній науці кримінального процесу ідея виокремлення різних сторін процесу доказування також знайшла підтримку і українські процесуалісти також розвивали концепцію багатоскладовості елементного складу процесу доказування.

Так, М. М. Михеєнко наголошував на необхідності виділення, крім доказування-дослідження (що відповідає доказуванню-пізнанню), ще й іншого аспекту в кримінально-процесуальному доказуванні, найважливішими елементами якого є формулювання (письмове чи усне) певної тези (наприклад, обвинувальної або виправдувальної) та наведення аргументів (письмово чи усно) для її обґрунтування [10, с. 11]. На нашу думку, такий аспект доказування відповідає доказуванню-обґрунтуванню.

Н. В. Сибільова пропонує розрізняти доказування як пізнання, яке розуміється як практична діяльність, що здійснюється у суворій відповідності до вимог кримінально-процесуальної форми, яка встановлює допустимі джерела доказової інформації і правила її закріплення системою слідчих дій, та доказування як обґрунтування, яке виступає як розумова, інтелектуальна діяльність особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, суддів з обґрунтування процесуального рішення, що приймається [16, с. 3].

В. М. Тертишник пропонує виділяти в структурі доказування чотири елементи: пізнавальний (евристично-інформаційний), комунікативний, посвідчувальний та обґрунтовуючий. При цьому, розкриваючи суть комунікативної сторони доказування, автор одночасно розкриває суть і посвідчувальної сторони доказування: "процесуальна форма збирання та дослідження доказів виступає, по суті, універсальним комунікативним та посвідчувальним засобом, засобом передачі доказової інформації адресатові та створення необхідних гарантій її надійності" [17, с. 63]. Таким чином слушно робиться акцент на найтіснішому зв'язку комунікативної та посвідчувальної сторін доказування. По суті ця чотирьохелементна концепція аспектного складу процесу доказування є розвинутим аналогом трьохелементної.

На нашу ж думку, правильним було б виділити в процесі доказування саме дві сторони, елементи, аспекти, а саме: доказування-пізнання та доказування-обґрунтування. Виділені ж додатково комунікативний та посвідчувальний аспекти є складовою частиною доказування-пізнання, оскільки характер здійснюваного в кримінальному процесі пізнання, його специфіка якраз і полягає в тому, що пізнавальна діяльність повинна здійснюватися відповідно до певних правил, процедур, відповідно до процесуальної форми доказування, а це означає, що наслідки, результати пізнання повинні бути зафіксовані відповідним чином – у певних процесуальних актах, документах, до яких, в свою чергу, кримінально-процесуальний закон також ставить ряд вимог. Тобто доказування-пізнання здійснюється у відповідній процесуальній формі, одним із елементів якої є фіксація, документування наслідків окремих

пізнавальних дій. Без такої фіксації немає власне і кримінально-процесуального пізнання, немає доказування-пізнання. Така фіксація в свою чергу уможливує передачу отриманих даних від суб'єкта до суб'єкта в часі та просторі. Тому, на нашу думку, посвідчувальний та комунікативний аспекти є складовою частиною процесу доказування-пізнання, процесу доказування "для себе", особливістю якого є обов'язкова спрямованість на подальше перетворення його на доступне для інших осіб. І тому правильним, на наш погляд, було б, виділяючи в процесі доказуванні доказування "для себе" і доказування "для інших", назвати їх доказування-пізнання та доказування-обґрунтування відповідно. Саме таку термінологію і в такому контексті використовують, зокрема, О. М. Ларін [18, с. 267-268] та С. А. Шейфер [19, с. 61]. О. С. Александров називає дві згадані сторони доказування доказуванням *de facto* (фактичної сторони) та доказування *de jure* (юридичної сторони) казусу [20, с. 160].

Розвиваючи цю думку, враховуючи можливості української мови, можна було б, на наш погляд, запропонувати наступний термінологічний апарат для використання в теорії доказування. Називати першу сторону, аспект процесу доказування власне "доказуванням" (тобто розуміти під цим терміном діяльність, характерну для доказування-пізнання). Доказування-обґрунтування ж іменувати "доведенням" (підкреслюючи тим самим характер цієї діяльності, яка полягає вже в оперуванні "доводами", в переконуванні когось в істинності певних тверджень, в доведенні певних тез, істинність яких є вже встановленою для того, хто доводить).

Також при розгляді процесу доказування, для найбільш повної його характеристики, в теорії доказування ведуть мову про виокремлення в процесі кримінально-процесуального доказування безпосереднього та опосередкованого пізнання, відповідно до прийнятого у філософії розмежування чуттєвого та раціонального пізнання, а також емпіричного та логічного (теоретичного) знання. Але при цьому іноді допускається змішування двох абсолютно різних процесів – безпосереднього і опосередкованого пізнання та безпосереднього і опосередкованого сприйняття [5, с. 16]. Під безпосереднім пізнанням зазвичай розуміють встановлення фактів шляхом

їхнього безпосереднього сприйняття, а під опосередкованим – їх логічне виведення з інших, раніше встановлених фактів. Тому, коли говорять про можливість безпосереднього пізнання при провадженні слідчих дій (наприклад, огляду, обшуку), насправді мова йде про можливість безпосереднього сприйняття особою, яка провадить таку слідчу дію, певних обставин злочинного діяння. Саме на це звертає увагу М. Є. Шумило, говорячи що пізнавальна діяльність у кримінальному судочинстві здійснюється не тільки в формі доказування, але й ряд фактів та обставин, що мають значення для кримінальної справи, пізнаються відповідними суб'єктами кримінального процесу шляхом безпосереднього сприйняття [21, с. 118]. Не треба також повністю ототожнювати емпіричне і чуттєве знання, оскільки емпіричне знання включає в себе певну раціональну обробку чуттєвих даних. Висловлення чуттєвих даних в мові вже припускає певні логічні категорії [22, с. 54].

Таким чином, підсумовуючи викладене, можна констатувати, що доказування є специфічним процесом пізнання, не тотожним науковому пізнанню, і являє собою поєднання практичної та розумової діяльності та має два боки або аспекти: доказування-пізнання та доказування-обґрунтування, які можна іменувати власне доказуванням та доведенням відповідно.

Література:

1. Теория доказательств в советском уголовном процессе. / Отв. редактор Н.В. Жогин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 736 с.
2. Герасимов И. Г. Научное исследование. – М.: Политиздат, 1972. – 279 с.
3. Зеленецький О. Пізнання в кримінальному процесі // Рад. право. – 1977. – № 4. – С. 72 – 77.
4. Якубович Н.А. Познание в предварительном расследовании преступлений // Сов. государство и право. – 1970. – № 11. – С. 105 – 111.
5. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе. Научно-практическое пособие. – М.: Проспект, 2000. – 144 с.
6. Грошевой Ю.М. Теоретические проблемы формирования убеждения судьи в советском уголовном судопроизводстве. Автореф. дисс... докт. юрид. наук – Харьков, 1975. – 34 с.
7. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в

советском праве. Изд. 3-е, доп. Учеб. пособие для юрид. вузов. – М.: Гос. изд. юрид. лит., 1950. – 308 с.

8. Курылев С.В. Доказывание и его место в процессе судебного познания // Труды Иркутского государственного университета, т. 13, Иркутск, 1955.

9. Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1964. – 179 с.

10. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. – К.: Вища школа, 1984. – 134 с.

11. Карнеева Л.М. Развитие основных понятий теории доказательств в советском уголовном процессе // Развитие науки и практики уголовного судопроизводства в свете требований Конституции СССР. – М., 1978.

12. Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – 303 с.

13. Савицкий В.М. Государственное обвинение в суде – М.: Наука, 1971. – 342 с.

14. Ратинов А.Р. Вопросы познания в судебном доказывании // Сов. государство и право. – 1964. – № 8. – С. 106 – 113.

15. Орлов Ю.К. Структура судебного доказывания и понятие судебного доказательства // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1978., вып. 28. – С. 86 – 101.

16. Сибилева Н.В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе: Учеб. пособие. – К., 1990. – 68 с.

17. Тертышник М.В., Слинько С.В. Теория доказательств: Учебное издание. – Харьков: Арсис, 1998. – 256 с.

18. Строгович М.С., Алексеева Л.Б., Ларин А.М. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. – М.: Наука, 1979. – 319 с.

19. Шейфер С.А. О понятии и цели доказывания в уголовном процессе // Государство и право. – 1996. – № 9. – С. 60 – 67.

20. Александров А.С. Введение в судебную лингвистику. – Нижний Новгород: Нижегородская правовая академия, 2003. – 420 с.

21. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: Монографія. – Харків: Арсис, 2001. – 320 с.

22. Швырев В.С. Некоторые вопросы логико-методологического анализа отношения теоретического и эмпирического уровней научного знания / Проблемы логики научного познания. – М.: Наука, 1964. – С 53 – 86.